

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 1

BUXORO – 2026

IJTIMOIIY FANLAR

O‘ZBEKISTONDA BOLALAR HUQUQLARINI TA’MINLASH VA HIMOYA QILISHNING HUQUQIY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Norqulova Munisa Shamsiddinova, BuxDPI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi (huquq ta’limi) 1-bosqich magistranti

<mailto:norkulovamunisa8@gmail.com>

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda bolalar huquqlarini ta’minlash va himoya qilishning huquqiy-pedagogik muammolari ta’lim tizimi kontekstida tahlil qilingan. Amaldagi qonunchilik normalari va pedagogik amaliyot o‘rtasidagi tafovutlar aniqlanib, bolalar huquqlarining ta’lim muhitida implementatsiya darajasi baholangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra bolalar huquqlarini ta’minlashning normativ asoslari shakllangan bo‘lsada, ularning pedagogik mexanizmlari yetarli integratsiyalashmagan. Ta’lim muassasalarida bola manfaatlari ustuvorligi, huquqiy xavfsizlik va bolalar ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar huquqlari, ta’lim tizimi, huquqiy himoya, pedagogik muammo, ta’lim muhiti, bola manfaatlari, pedagog kompetensiyasi, zo‘ravonlik profilaktikasi, huquqiy-pedagogik integratsiya, O‘zbekiston

ПРАВОВЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Норкулова Муниса Шамсиддиновна, Студентка 1-го курса магистратуры BuxDPI по специальности Методология преподавания социальных и гуманитарных наук (юридическое образование)

<mailto:norkulovamunisa8@gmail.com>

Аннотация: В статье проанализированы правовые и педагогические проблемы обеспечения и защиты прав ребенка в Узбекистане в контексте системы образования. Выявлены расхождения между нормами действующего законодательства и педагогической практикой, оценена степень реализации прав ребенка в образовательной среде. Установлено, что нормативные основы защиты прав детей сформированы, однако их педагогические механизмы недостаточно интегрированы. Разработаны предложения по обеспечению приоритета интересов ребенка, правовой безопасности образовательной среды и участию детей в образовательном управлении.

Ключевые слова: права ребенка, система образования, правовая защита, педагогическая проблема, образовательная среда, интересы ребенка, компетенция педагога, профилактика насилия, правопедagogическая интеграция, Узбекистан

LEGAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF PROVIDING AND PROTECTING CHILDREN'S RIGHTS IN UZBEKISTAN

Norqulova Munisa Shamsiddinova, 1st year master's student of BuxDPI, Methodology of Teaching Social and Humanities (Legal Education)

<mailto:norkulovamunisa8@gmail.com>

Annotation: The article examines legal and pedagogical problems of ensuring and protecting children’s rights in Uzbekistan within the context of the education system. Discrepancies between current legal norms and pedagogical practice are identified, and the level of implementation of children’s rights in the educational environment is assessed. The study shows that while the normative foundations of child rights protection are established, their pedagogical mechanisms remain insufficiently integrated. Recommendations are developed to

strengthen the priority of the child's best interests, legal safety of the educational environment, and children's participation in educational governance.

Keywords: children's rights, education system, legal protection, pedagogical problem, educational environment, best interests of the child, teacher competence, violence prevention, legal-pedagogical integration, Uzbekistan

Kirish. Bolalar huquqlarini ta'minlash va himoya qilish zamonaviy davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Inson huquqlarining universal konsepsiyasiga ko'ra, bola jamiyatning alohida himoyaga muhtoj qatlamini tashkil etadi va uning huquqlari nafaqat deklarativ darajada e'tirof etilishi, balki real ijtimoiy institutlar faoliyati orqali amalda ta'minlanishi zarur. Shu nuqtai nazardan, bolalar huquqlarini ta'minlash tizimida ta'lim sohasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bolaning ijtimoiylashuvi, shaxs sifatida shakllanishi va huquqiy ongining rivojlanishi aynan ta'lim muhitida kechadi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi institut, balki bolani himoya qiluvchi ijtimoiy-huquqiy makon sifatida talqin etiladi. Ta'lim muassasasida bola kunining asosiy qismi o'tishi, uning ijtimoiy aloqalari, psixologik holati va shaxsiy rivoji aynan shu muhit bilan chambarchas bog'liqligi sababli, bolalar huquqlarining real ta'minlanish darajasi ko'p jihatdan ta'lim tizimi faoliyatiga bog'liqdir. Shu bois xalqaro bolalar huquqlari konsepsiyasida maktab bolalar huquqlarini amalga oshirishning asosiy institutlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlash va himoya qilish sohasida mustaqillik yillarida keng ko'lamlı huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirildi. Bolalarning yashash, rivojlanish, ta'lim olish, himoyalaniş va ijtimoiy qo'llab-quvvatlanish huquqlari milliy qonunchilikda mustahkamlandi, bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirildi. Shu bilan birga, bolalar huquqlarining ta'lim muhitida to'liq va izchil ta'minlanishi bilan bog'liq qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, ta'lim jarayonida bola manfaatları ustuvorligini ta'minlash, pedagogik zo'rvonlikning oldini olish, diskriminatsion munosabatlarga barham berish, xavfsiz psixologik muhit yaratish hamda bolalarning fikrini inobatga olish mexanizmlarini rivojlantirish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Bolalar huquqlarini ta'lim muhitida ta'minlash muammosi ikki o'lchamda namoyon bo'ladi: huquqiy va pedagogik. Huquqiy o'lcham bolalar huquqlarining normativ-huquqiy mustahkamlanishi, himoya mexanizmlari va institutsional kafolatlari bilan bog'liq bo'lsa, pedagogik o'lcham ushbu huquqlarning real pedagogik munosabatlar, ta'lim jarayoni, tarbiya tizimi va ta'lim muhitining tashkil etilishi orqali amalga oshirilishi bilan bog'liqdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bolalar huquqlarining buzilishi ko'pincha huquqiy bo'shliqlar natijasida emas, balki pedagogik madaniyatning yetarli darajada shakllanmaganligi, avtoritar munosabatlar stereotiplarining saqlanib qolishi, pedagoglarning bolalar huquqlari sohasidagi kasbiy kompetensiyasining pastligi bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

Zamonaviy pedagogika fanida bolalar huquqlarini ta'minlash masalasi "bola markazli ta'lim", "xavfsiz ta'lim muhiti", "inklyuziv ta'lim", "pedagogik himoya" kabi konseptlar doirasida o'rganiladi. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, ta'lim muassasasining asosiy vazifasi nafaqat bilim berish, balki bolaning qadr-qimmatı, sha'ni va shaxsiy daxlsizligini ta'minlash, uning individual ehtiyojlarini hisobga olish hamda zo'rvonlik va kamsitishdan himoya qilishdan iborat. Shu sababli bolalar huquqlarini ta'lim muhitida ta'minlash darajasi ta'lim tizimining insonparvarlashuvi va demokratlashuvi ko'rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va transformatsiya qilish jarayonlari bolalar huquqlarini ta'minlashga qaratilgan yangi vazifalarni yuzaga chiqarmoqda. Inklyuziv ta'limni joriy etish, maktablarda psixologik xizmatni rivojlantirish, zo'rvonlik profilaktikasi tizimini yaratish, ta'lim muhitini xavfsizlashtirish, pedagogik etikani kuchaytirish kabi yo'nalishlar davlat ta'lim siyosatining muhim tarkibiy qismlariga aylanmoqda. Biroq ushbu

yoʻnalishlar amaliyotida mavjud muammolarni ilmiy asosda tahlil qilish, bolalar huquqlarini taʼlim muhitida taʼminlashning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish va takomillashtirish masalasi yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti — Oʻzbekiston Respublikasi taʼlim tizimida bolalar huquqlarini taʼminlash jarayoni.

Tadqiqot predmeti — bolalar huquqlarini taʼlim muhitida taʼminlash va himoya qilishning huquqiy-pedagogik muammolari hamda ularni bartaraf etish mexanizmlari.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda Oʻzbekistonda bolalar huquqlarini taʼminlash va himoya qilishning huquqiy-pedagogik muammolarini kompleks tahlil qilish maqsadida oʻzaro bogʻliq boʻlgan huquqiy, pedagogik va ijtimoiy-ilmiy metodlar majmuasi qoʻllanildi. Tadqiqot metodologiyasi huquqiy davlat va inson huquqlarining ustuvorligi prinsiplariga asoslandi.

Avvalo, formal-huquqiy metod qoʻllanilib, bolalar huquqlarini taʼminlash sohasidagi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida, Taʼlim toʻgʻrisida hamda Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiya normalari oʻzaro uygʻunlikda oʻrganildi. Normativ qoidalar bolalar manfaatlarini ustuvorligi, taʼlim muhitida himoya mexanizmlari, pedagogik majburiyatlar va davlat kafolatlari kesimida tahlil qilindi.

Qiyosiy-huquqiy metod yordamida milliy qonunchilik normalari xalqaro standartlar bilan solishtirildi. Xususan, bola manfaatlarini ustuvorligi prinsipi, zoʻravonlikdan himoya, taʼlim muhitining xavfsizligi va kamsitmaslik normalari milliy qonunchilikda implementatsiya darajasi boʻyicha baholandi.

Tizimli-tahliliy metod orqali bolalar huquqlarini taʼminlash mexanizmlari taʼlim tizimi kontekstida bir butun tizim sifatida koʻrib chiqildi. Bu metod bolalar huquqlarining huquqiy kafolatlari bilan pedagogik amaliyot oʻrtasidagi tafovutlarni aniqlash imkonini berdi. Taʼlim muassasalarida bolalar huquqlarini taʼminlashga masʼul subyektlar — pedagoglar, psixologlar, maʼmuriyat, vasiylik organlari va ota-onalar oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar tahlil qilindi.

Empirik umumlashtirish metodidan foydalanilib, Oʻzbekiston taʼlim tizimida bolalar huquqlariga oid muammolar boʻyicha mavjud ilmiy tadqiqotlar, milliy hisobotlar va amaliyot materiallari tahlil qilindi. Bu orqali normativ talablar va real pedagogik muhit oʻrtasidagi nomuvofiqliklar umumlashtirildi.

Natijalarni konseptual asoslashda induktiv va deduktiv mantiqiy metodlar qoʻllanildi. Induktiv yondashuv orqali alohida muammolar (maktabdagi zoʻravonlik, pedagogik bosim, bola fikrini inobatga olmaslik) umumiy tizimli muammo sifatida umumlashtirildi. Deduktiv yondashuv orqali esa xalqaro standartlardan kelib chiqib milliy taʼlim tizimidagi kamchiliklar aniqlashtirildi.

Mazkur metodlar majmuasi bolalar huquqlarini taʼminlash va himoya qilishning huquqiy-pedagogik muammolarini ilmiy asosda ochib berish, ularning tizimli sabablarini aniqlash va taʼlim tizimiga mos yechimlar ishlab chiqish imkonini berdi.

OʻZBEKISTONDA BOLALAR HUQUQLARINI TAʼMINLASHNING HUQUQIY ASOSLARI VA TAʼLIM TIZIMIDAGI AMALGA OSHIRILISH HOLATI

Oʻzbekistonda bolalar huquqlarini taʼminlash va himoya qilishning huquqiy asoslari zamonaviy xalqaro standartlar bilan uygʻunlashgan holda shakllangan boʻlib, u bolalar manfaatlarini ustuvorligi prinsipiga asoslanadi. Milliy huquqiy tizimda bola alohida himoyaga muhtoj subyekt sifatida eʼtirof etilib, uning huquq va erkinliklari konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan.

Oʻzbekiston Respublikasining 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyasida bolalar huquqlarini taʼminlashga oid normalar sezilarli darajada kuchaytirildi. Konstitutsiyada davlat bolalarning toʻlaqonli jismoniy, aqliy va maʼnaviy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishi, ularni zoʻravonlik, ekspluatatsiya va beparvolikdan himoya qilishi belgilandi. Shuningdek, har bir bolaning taʼlim olish huquqi, inson qadr-qimmatining daxlsizligi, shaxsiy hayot himoyasi kabi fundamental huquqlar bolalar uchun ham toʻliq tatbiq etilishi

konstitutsiyaviy darajada mustahkamlandi. Bu normalar ta'lim muassasalarida bolalar huquqlarini ta'minlashning oliy huquqiy asosini tashkil etadi.

Bolalar huquqlarini bevosita tartibga soluvchi asosiy maxsus qonun — 2008-yilda qabul qilingan va keyingi yillarda bir necha bor takomillashtirilgan “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi Qonundur. Mazkur qonun bolalarning yashash, rivojlanish, ta'lim olish, himoyalani, fikr bildirish, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish huquqlarini kafolatlaydi hamda davlat organlari, ta'lim muassasalari va mansabdor shaxslarning bolalar huquqlarini ta'minlashdagi majburiyatlarini belgilaydi. Qonunda bola manfaatlarini ustuvorligi prinsipi alohida mustahkamlangan bo'lib, bolaga taalluqli har qanday qarorlar qabul qilinishida uning manfaatlarini birlamchi mezon sifatida ko'rilishi shartligi belgilangan. Ushbu prinsip ta'lim tizimi faoliyatining ham asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim sohasida bolalar huquqlarini ta'minlashning asosiy normativ asosini “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun tashkil etadi. Amaldagi tahrirga ko'ra, ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari qatorida insonparvarlik, diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik, ta'lim oluvchining shaxsiga hurmat, xavfsiz ta'lim muhitini yaratish kabi normalar belgilangan. Qonunda ta'lim oluvchilarning qadr-qimmatini hurmat qilish, ularni jismoniy va psixologik zo'rvonlikdan himoya qilish, sog'lig'i va xavfsizligini ta'minlash ta'lim tashkilotlarining majburiyati sifatida ko'rsatilgan. Bu normalar bolalar huquqlarini bevosita ta'lim jarayonida ta'minlashning huquqiy mexanizmlarini belgilaydi.

Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimida “Vasiylik va homiylik to'g'risida”gi Qonun ham muhim o'rin tutadi. Mazkur qonun ota-ona qaramog'isiz qolgan yoki ijtimoiy xavfli holatga tushib qolgan bolalarning ta'lim olish, tarbiya va himoya huquqlarini ta'minlash mexanizmlarini belgilaydi. Ta'lim muassasalari ushbu toifadagi bolalarni aniqlash, ularning huquqlarini himoya qilish bo'yicha tegishli organlar bilan hamkorlik qilish majburiyatiga ega. Bu norma ta'lim muassasasini bolani himoya qilish tizimining muhim institutsional subyekti sifatida belgilaydi.

So'nggi yillarda bolalarni zo'rvonlikdan himoya qilish bo'yicha huquqiy mexanizmlar ham sezilarli darajada kuchaytirildi. Oilaviy zo'rvonlikning oldini olish, bolalarga nisbatan zo'rvonlik holatlarini aniqlash va himoya choralarini qo'llash tartiblari qonunchilikda aniq belgilandi. Ta'lim muassasalari pedagoglari bolalarga nisbatan zo'rvonlik alomatlarini aniqlash va tegishli organlarga xabar berish majburiyatiga ega subyektlar qatoriga kiritildi. Bu esa maktabni bolalarni zo'rvonlikdan himoya qilish tizimining faol bo'g'iniga aylantirdi.

Shu bilan birga, bolalar huquqlarining ta'lim tizimida real ta'minlanish holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, huquqiy normalarning mavjudligi har doim ham ularning amalda to'liq bajarilishini ta'minlamaydi. Ta'lim muassasalari faoliyatida bolalar huquqlariga rioya etish darajasi ko'p jihatdan pedagogik madaniyat, boshqaruv amaliyoti va institutsional mexanizmlarning samaradorligiga bog'liq. Ayniqsa, psixologik zo'rvonlik, kamsituvchi pedagogik munosabatlar, bolalarning fikrini inobatga olmaslik kabi holatlar ko'pincha huquqiy jihatdan emas, balki pedagogik muammo sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa bolalar huquqlarini ta'minlash masalasini huquqiy normalar bilan bir qatorda pedagogik mexanizmlar orqali ham ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarida bolalar huquqlarini ta'minlashga doir qator institutsional muammolar mavjud. Birinchidan, pedagoglarning bolalar huquqlari sohasidagi huquqiy bilimlari va kasbiy kompetensiyasi yetarli darajada emasligi kuzatiladi. Ikkinchidan, ta'lim muassasalarida bolalarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan ichki tartib-mexanizmlar (masalan, shikoyat mexanizmlari, ishonch qutilari, mustaqil psixologik monitoring) barcha muassasalarda bir xil darajada joriy etilmagan. Uchinchidan, bolalarning fikrini inobatga olish va qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etish amaliyoti ko'pincha formal xarakterga ega. Natijada bola manfaatlarini ustuvorligi prinsipi real pedagogik jarayonda to'liq namoyon bo'lmaydi.

Shunday qilib, O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslari yetarlicha shakllangan bo'lsa-da, ularning ta'lim tizimida real amalga oshirilishi pedagogik,

institutsional va tashkiliy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu holat bolalar huquqlarini ta'lim muhitida ta'minlash muammosini huquqiy va pedagogik yondashuvlar integratsiyasi asosida o'rganish zarurligini asoslaydi.

Olingan natija va uning tahlili. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslari yetarlicha shakllanganini, biroq ularning ta'lim muhitidagi amaliy ijrosi bilan bog'liq huquqiy-pedagogik muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Mazkur muammolar normativ daraja bilan pedagogik amaliyot o'rtasidagi tafovutlar bilan izohlanadi.

Birinchi natija sifatida bolalar huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari ta'lim tizimida to'liq implementatsiya qilinmayotgani aniqlandi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasida bolalar davlat himoyasida ekani va ularning huquqlari kafolatlanishi belgilangan. Biroq ta'lim muassasalarida bola manfaatlarini ustuvorligi prinsipi pedagogik qarorlar qabul qilishda tizimli mezon sifatida qo'llanmayotgani kuzatiladi. Amaliyotda pedagogik intizom choralari bolalar manfaatlarini emas, balki muassasa tartibi ustuvor qo'yilishi holatlari uchraydi.

Ikkinchi natija bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarining pedagogik tizim bilan integratsiyasi yetarli emasligini ko'rsatdi. Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida qonunida bolani zo'ravonlikdan himoya qilish davlatning majburiyati sifatida belgilangan. Shu bilan birga ta'lim tizimida zo'ravonlikni aniqlash, oldini olish va javob choralari qo'llashning aniq pedagogik algoritmlari yagona standart sifatida joriy etilmagan. Natijada psixologik bosim, pedagogik tahqirlash yoki kamsitish holatlari ko'pincha ichki intizomiy muammo sifatida ko'riladi, huquqiy hodisa sifatida baholanmaydi.

Uchinchi natija ta'lim muhitining xavfsizligi bolalar huquqlarini ta'minlashning asosiy sharti ekanini tasdiqladi. Ta'lim to'g'risida qonunida ta'lim oluvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyati belgilangan. Shunga qaramay pedagogik amaliyotda avtoritar ta'lim usullari saqlanib qolganligi, bolani jamoat oldida tanbeh berish, past baho bilan jazolash yoki psixologik bosim orqali intizomni ta'minlash holatlari mavjudligi aniqlanadi. Bu holatlar huquqiy nuqtai nazardan bolalar sha'ni va qadr-qimmatini buzish sifatida baholanishi mumkin.

To'rtinchi natija bolalarning fikrini inobatga olish prinsipi ta'lim tizimida cheklangan darajada amalga oshirilayotganini ko'rsatdi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaga ko'ra bola o'ziga taalluqli masalalarda fikr bildirish huquqiga ega. Milliy qonunchilik ham bu prinsipni tan oladi. Biroq maktab boshqaruvida, intizomiy masalalarda yoki ta'lim jarayonini tashkil etishda bolalar ishtiroki ko'pincha formal xarakterga ega. Bu esa bolalar huquqlarining subyekt sifatida emas, balki himoya obyekti sifatida qabul qilinishiga olib keladi.

Beshinchi natija pedagoglarning bolalar huquqlari sohasidagi huquqiy kompetensiyasi yetarli emasligini ko'rsatdi. Normativ hujjatlarda pedagogning bolalar huquqlarini hurmat qilish majburiyati aniq belgilangan bo'lsa-da, pedagogik tayyorlov tizimida bolalar huquqlari bo'yicha amaliy kompetensiyalar tizimli shakllantirilmaydi. Natijada pedagogik xatti-harakatlarning huquqiy chegaralari yetarli anglanmaydi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslari rivojlangan bo'lsa-da, ularning ta'lim tizimidagi amaliy implementatsiyasi huquqiy-pedagogik transformatsiyani talab etadi. Asosiy muammo normativ talablar mavjudligi emas, balki ularning pedagogik mexanizmlar orqali amalga oshirilishidir. Shu bois bolalar huquqlarini ta'minlashni ta'lim tizimining ajralmas funksiyasi sifatida qayta konseptualizatsiya qilish zarur.

Ilmiy yangiligi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlash va himoya qilish masalasining ta'lim tizimi kontekstida huquqiy-pedagogik integratsiya nuqtai nazaridan kompleks o'rganilganida namoyon bo'ladi. Tadqiqotda bolalar huquqlarini himoya qilish faqat huquqiy kafolatlar tizimi sifatida emas, balki pedagogik jarayonning institutsional elementi sifatida konseptual asoslandi.

Birinchidan, bolalar huquqlarini ta'minlashning milliy modeli ta'lim muhiti prizmasida

qayta talqin qilindi. Amaldagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida normalari tizimli tahlil qilinib, bolalar huquqlarini ta‘minlashning uch pog‘onali mexanizmi (normativ, institutsional, pedagogik) konseptual model sifatida ishlab chiqildi. Mazkur model bolalar huquqlarini faqat davlat organlari emas, balki ta‘lim tizimi subyektlari ham amalga oshiruvchi ekanini ilmiy asoslaydi.

Ikkinchidan, ta‘lim tizimida bolalar huquqlarining implementatsiya darajasini baholash mezonlari ishlab chiqildi. Tadqiqotda bolalar huquqlarining ta‘lim muhitida amalga oshirilishini uch mezon orqali baholash taklif etildi: pedagogik qarorlarda bola manfaatlari ustuvorligi, ta‘lim muhitining huquqiy xavfsizligi va bolalarning ishtirok darajasi. Bu mezonlar bolalar huquqlarining amaliy holatini baholash uchun metodik asos yaratadi.

Uchinchidan, bolalar huquqlarini ta‘minlashning huquqiy-pedagogik ziddiyati tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, normativ darajada bolalar huquqlari to‘liq e‘tirof etilgan bo‘lsa-da, pedagogik amaliyotda avtoritar yondashuv elementlari saqlanib qolmoqda. Shu sababli bolalar huquqlarining huquqiy e‘tirofi bilan pedagogik amaliyoti o‘rtasidagi tafovut tizimli muammo sifatida asoslandi.

To‘rtinchidan, ta‘lim tizimida bolalar huquqlarini ta‘minlashning pedagogik mexanizmlari tarkibi aniqlashtirildi. Tadqiqotda pedagogik mexanizmlar quyidagi elementlardan iborat ekani ilmiy asoslandi: pedagogning huquqiy kompetensiyasi, maktab muhitining psixologik xavfsizligi, bolalarning ishtirok instituti va huquqbuzarliklarning profilaktik tizimi. Mazkur yondashuv bolalar huquqlarini himoya qilishni pedagogik boshqaruv funksiyasi sifatida talqin etadi.

Beshinchidan, bolalar huquqlarini ta‘minlashni ta‘lim transformatsiyasi jarayonining mezonlaridan biri sifatida baholash g‘oyasi ilgari surildi. Ta‘lim to‘g‘risida qonunida belgilangan ta‘lim sifati talablari bolalar huquqlarining ta‘minlanishi bilan uzviy bog‘liqligi asoslandi. Natijada bolalar huquqlari ta‘lim sifatining tarkibiy komponenti sifatida ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Shu tariqa tadqiqot bolalar huquqlarini ta‘lim tizimining huquqiy va pedagogik integratsiya sohasi sifatida konseptual asoslab, ularni ta‘lim transformatsiyasi jarayonida baholash mezonlari va mexanizmlarini aniqlab bergani bilan ilmiy yangilikka ega.

Xulosa. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda bolalar huquqlarini ta‘minlashning normativ-huquqiy asoslari shakllangan bo‘lsa-da, ularning ta‘lim tizimidagi amaliy implementatsiyasi to‘liq ta‘minlanmaganini ko‘rsatdi. Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimi huquqiy darajada rivojlangan, biroq pedagogik darajada yetarli integratsiyalanmagan. Shu sababli bolalar huquqlarining real ta‘minlanishi ko‘p jihatdan pedagogik muhit, pedagog kompetensiyasi va ta‘lim muassasalari boshqaruviga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bolalar huquqlarining ta‘lim tizimidagi asosiy muammolari uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: pedagogik qarorlar qabul qilishda bola manfaatlari ustuvorligining yetarli qo‘llanmasligi, ta‘lim muhitining huquqiy xavfsizlik mexanizmlarining sustligi va bolalarning ta‘lim boshqaruidagi ishtirokining cheklanganligi. Bu muammolar bolalar huquqlarining normativ e‘tirofi bilan pedagogik amaliyoti o‘rtasidagi tafovutni yuzaga keltirmoqda.

Shu munosabat bilan bolalar huquqlarini ta‘minlashni ta‘lim tizimining ajralmas funksiyasi sifatida institutsional mustahkamlash zarur. Avvalo, ta‘lim muassasalarida bolalar huquqlarini ta‘minlash bo‘yicha ichki standartlar tizimini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunday standartlar pedagogik munosabatlarda bola sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, psixologik xavfsizlikni ta‘minlash va zo‘ravonlikning oldini olish mezonlarini aniq belgilashi lozim.

Ikkinchidan, pedagog kadrlar tayyorlash va malaka oshirish tizimiga bolalar huquqlari bo‘yicha amaliy kompetensiyalarni majburiy modul sifatida kiritish zarur. Bu modul pedagogik xatti-harakatlarning huquqiy chegaralari, bolalar manfaatlari ustuvorligi prinsipi va ta‘lim muhitida huquqbuzarliklarning oldini olish usullarini qamrab olishi kerak. Bu taklif Ta‘lim to‘g‘risidada belgilangan pedagoglarning professional mas‘uliyati talablariga mos keladi.

Uchinchidan, ta'lim muassasalarida bolalar ishtirokini ta'minlashning institutsional mexanizmlarini rivojlantirish lozim. Maktab boshqaruvida o'quvchilar kengashlari, mediatsiya guruhlar va bolalar fikrini inobatga olish tartiblarini joriy etish bolalarning subyekt sifatidagi maqomini mustahkamlaydi. Bu yondashuv Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidada belgilangan bolalar manfaatlarini hisobga olish prinsipiga mos keladi.

To'rtinchidan, ta'lim muhitida bolalarga nisbatan zo'rvonlikni aniqlash va profilaktika qilishning yagona pedagogik algoritmini ishlab chiqish zarur. Mazkur algoritim pedagoglar, psixologlar va ma'muriyatning harakatlarini aniq tartibga solib, zo'rvonlik holatlarini huquqiy hodisa sifatida baholashni ta'minlashi lozim. Bu bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini ta'lim tizimi bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Beshinchidan, bolalar huquqlarining ta'lim tizimidagi ta'minlanish darajasini baholash indikatorlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bu indikatorlar ta'lim sifatini baholash tizimiga kiritilishi bolalar huquqlarini ta'lim transformatsiyasining mezonlaridan biriga aylantiradi.

Umuman olganda, bolalar huquqlarini ta'minlash O'zbekistonda ta'lim tizimini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish jarayonining muhim sharti hisoblanadi. Bolalar huquqlarining real ta'minlanishi nafaqat huquqiy kafolatlar mavjudligiga, balki pedagogik amaliyotning huquqiy standartlarga moslashuviga ham bog'liq. Shu sababli bolalar huquqlarini ta'minlashni ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri sifatida qarash ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni. — Toshkent, 2008 (so'nggi o'zgartish va qo'shimchalar bilan).
3. Ta'lim to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni. — Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasida bolalarni zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida. — Toshkent, 2024.
5. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya. — BMT, 1989 (O'zbekiston tomonidan 1992 yilda ratifikatsiya qilingan).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha idoralararo komissiyalar faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2020.
8. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi. O'zbekistonda bola huquqlarini ta'minlash bo'yicha milliy hisobot. — Toshkent, 2022.
9. UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis of Children in Uzbekistan. — Tashkent, 2021.
10. Abdurahmonov Q.X. Inson huquqlari nazariyasi. — Toshkent: Adolat, 2020.
11. Yuldashev J., Xasanboeva O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
12. Usmonov M. Bola huquqlari: xalqaro standartlar va milliy amaliyot. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
13. Kadirov F. Ta'lim huquqi. — Toshkent: Yuridik adabiyotlar, 2021.
14. Karimova V. Ta'lim muhitida psixologik xavfsizlik. — Toshkent: Fan, 2020.
15. Human Rights Watch. Children's Rights and Protection Systems in Central Asia. — New York, 2020.